A történelemtanítás egy negyed század tükrében

A magyar könyvkiadás sajátos viszonyai között egy zárt terjesztésű – a Történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára címet viselő – sorozat részeként jelentek meg Szabolcs Ottó válogatott történelempedagógiai írásai. Ha hozzájut az olvasó, az utóbbi évek egyik legtanulságosabb kiadványát veheti kézbe (a Történelmi Társulatnál még lehet kísérletezni).

A kötet kéttucatnyi cikkének több jelentésszintje van. A történelemtanárok számára gyakorlati, metodikai szempontból érdekes, hiszen számos pedagógiai kérdésről tájékozódhatnak belőle. Az oktatáskutató számára a kötet oktatáspolitikai dokumentum: olyan személyiség írásait tartalmazza, aki a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának (a tantárgyi logikával szerveződött szakmai szervezetek legnagyobbikának) konszenzussal támogatott vezetője. Álláspontját – NAT-ügyben vagy közoktatás-fejlesztési kérdésekben – az oktatáskutatónak úgy kell (az oktatáspolitikusnak pedig úgy kellene) kezelnie, mint artikulált pedagógusszakmai álláspontot, ráadásul olyat, mely – más szférákban megfigyelhető álláspontok jó részével ellentétben – nem áll szemben az akadémiai, illetve egyetemi csoportok álláspontjával. (Szabolcs Ottó az ELTE nevében, zömében az ELTE történészeire támaszkodva szervezi a történelemtanár-továbbképzéseket.)

Az oktatástörténész szempontjából azért érdekes a kötet, mert igazából „történeti forráskiadványról” van szó, amely 1972 és 1998 között megjelent írásokat tartalmaz. Mint minden hasonló kötet esetében, a szerző gondolkodásának története is tükröződik az írásokban. Ha a cikkeket időrendben olvassuk (ezt sajnos a tartalomjegyzék nem segíti elő, az évszámokat a cikkek végéről kell összevadásznia az érdeklődőnek), jó példáját találjuk annak, hogyan lehet önmagunkat megőrizve megújulni, hogyan lehet (a korral változva) következetesnek maradni. Szabolcs Ottó a hetvenes évek elején született cikkeiben sem írt le egyetlen olyan mondatot sem (!), melyért ma „szégyenkeznie” kellene, s már a hetvenes évekbeli cikkek is rendelkeznek azzal a belső egyensúllyal, mely az egy-egy ügy iránt elkötelezett emberek álláspontjait csak ritkán jellemzi. Ez nem egyszerűen színvonal kérdése, hanem – egy korszerűtlen szóval élve – Szabolcs Ottó bölcsességének tanúbizonysága.

A történeti forráskiadvány-jelleg annak is köszönhető – s ez a közérdekű –, hogy a cikkek, tanulmányok nagy része nem évtizedekig fiókban érlelt szakmunka, hanem az egyes időszakok aktuális vitáira reflektáló cikk. Így – sajátos tükörben – megismerhető a kötetből az is, hogy a hatvanas évektől napjainkig zajló történelemszemléleti és oktatáspolitikai viták, pedagógiai koráramlatok hogyan érintették a történelemtanítást vagy az arról való gondolkodást.

Az első olyan korszak, melyre Szabolcs Ottó már résztvevőként emlékszik, az ötvenes évek vége, a hatvanas évek eleje, amikor a történelemtanítás alapvetően új eszköze az írásos források elemeztetése volt. „Az emberek csalódtak a prófétákban és agitátorokban, nem azt kívánják, hogy más gondolkozzon helyettük. Épp egy szájbarágó kornak készen kapott – s részben hamisnak bizonyult – igazságaiból való kiindulás sokkja növelte meg az önálló megismerés vágyát” – írja a hatvanas évekről Szabolcs 1980-ban, már akkor világossá téve, hogy politikai szempontból mit jelentett ez a változás.

A nagy tartalmi változás (1962 körüli kezdő időponttal) a világtörténelmi látásmód előtérbe kerülése volt a tankönyvekben. A világtörténelmi szemléletmód erősödése pedig azt jelentette, hogy a magyar történetírás partikuláris, kurucos történelemszemléletével való szakítással párhuzamosan a történelemtanításban is fordulat következett be. A hatvanas évek nagy – látszólag szakpedagógiai, valójában a tanárszerep egészét újradefiniáló „liberalizációs” – változása az volt, hogy előbb a módszerek, majd a tananyag egy része (a törzsanyag leválásával) szabadon szervezhetővé vált. (Szabolcs Ottó nem ír erről, de fontos változás az is, hogy a természete szerint ideologikus jellegű „általános felügyelet” mellett az oktatáspolitikában önállóvá válik a szaktárgyilag, szaktudományosan legitimált szaktárgyi felügyelet.)

A hetvenes évekbeli írásokból látható, hogy Szabolcs figyelmét három dolog köti le (a problémák részben átnyúlnak a nyolcvanas évekre).

Az első a társadalomtudományok beemelése az iskolába, a történelemtanításba. Önálló iskolai stúdiummal nem rendelkező tudományok – a szociológia, a közgazdaság-tudomány, a demográfia, a jogtudomány – érdekkörei arra törekszenek, hogy „tantárgyiasuljanak”. Szabolcs Ottó legfontosabb, kimondott érve: a kis óraszámú, szétaprózott tárgyak nem hatékonyak, integrált képzés kell, s a legtermészetesebb integráló a történelem. Kimondatlan érve pedig az, hogy a történelem (többé-kevésbé) letisztult hangsúlyainak következtében viszonylagos autonómiával rendelkezik a politikával szemben. Milyenek lennének azonban az új tárgyak? Utólag visszatekintve Szabolcsnak igaza lett: a belénk épült történelmi ismeretek és a történelmi elemzőkészség „nem avult el”, mire mennénk azonban a szocialista politikai gazdaságtannal vagy a tanácsrendszerről, minisztertanácsról, a Hazafias Népfrontról szóló állampolgári ismeretekkel. Másrészt azonban a történettudomány és a történelemtanítás belső fejlődéséről is szó van: arról, hogy a politikatörténet mellett mindinkább elemzendő és megértendő a társadalomtörténet, a gazdaságtörténet: e folyamatok elemzéséhez pedig alapvető segédeszköz a szociológia és a közgazdaság-tudomány.

Szabolcs figyelmét és tevékenységét akkoriban az információs forradalom is lekötötte. A fiatalokra zúduló információk – jórészt a tévé elterjedéséről volt szó akkoriban – nagyobb része az iskola által már nem befolyásolható. Természetesen nemcsak az ismeretterjesztő műsorokról, hanem a történelmi tárgyú filmekről, sőt a „nem történelmi tárgyúakról”

is szó van: a kortárs nemzetközi politikai életet bemutató anyagok, útirajzok, de közvetve természetesen a hatvanas-hetvenes évek jóléti társadalmaiban játszódó „Angyal”, illetve „Petrocelli” típusú népszerű sorozatok is mind idetartoznak. Megint csak utólag látszik, hogy Szabolcsnak igaza lett azzal a sok történésszel szemben (emlékezzünk a hetvenes és a korai nyolcvanas évekre), akik szakmai cenzor után kiáltottak, szakértői testületeket akartak, hogy csak „szakmailag” ellenőrzött és „hamisítástól mentes” történelmi adatokat tartalmazó játékfilmeket lehessen sugározni. Szabolcs ugyanis azt képviselte, hogy az iskolában kell annak módszereit és technikáit megtanítani, hogy a különböző forrásokból jövő információkat a gyerekek kritikával fogadják, illetve a maga helyén értékeljék, és legyenek képesek összevetni őket. A hetvenes években ez talán kevésbé tűnt hatékony módszernek, mint a „cenzúra”. A parabolaantennák megjelenése a nyolcvanas években azonban már a rendszerváltás előtt igazolta: nemcsak politikailag, technikailag is lehetetlen elérni, hogy csak „szakértői véleményeztetésen” átesett információkat kapjanak a tanulók. A változás oka – az információs forradalom – nyilvánvalóan külső ok. A történelemtanítás azonban nem egyszerűen elszenvedte a változást: „a felidézhető ismeretmennyiség már nem feltétlen fokmérője a történelmi intelligenciának. A pusztán lexikális tudásnál sokkal többre értékeljük a történelmi-társadalmi információk megszerzésében, feldolgozásában és az ítéletalkotásban való aktivitást és önállóságot. Ez az értékmódosulás a műveltségeszmény legnagyobb korszakváltása azóta, amióta létezik történettudomány és létezik történelmi műveltségeszmény” – írja a szerző 1982-ben.

Szabolcs Ottó gondolkodása nem az oktatáspolitikai szándékok előre megrajzolható sémájában mozog. A klasszikus séma szerint – melyet gyakorlatilag az összes többi tantárgyi érdekcsoport követett – ahogy a tananyagmennyiség alacsony szinten tartásával kapcsolatban csökkent a politikai központ nyomása, a tantárgyi lobbik azonnal visszaállították a tananyag korábbi – például Horthy-korszakbeli – helyzetét. Azzal mérték sikerüket, hogy hány újabb állatfajt, írót, vegyületet tudtak visszatenni a tananyagba – a korábban igaztalanul kiselejtezettek közül. Szabolcs olyannyira ellenkező módon járt el – azaz nem a lexikát, hanem az elemzőkészséget akarta növelni –, hogy még azt sem használta ki, hogy az értelmiségi-társadalmi nyomás az „ezt az évszámot sem tudják” érvet használja, illetve érti meg. A történelem kétféle értelemben is igazolta Szabolcs Ottó álláspontját: a könyvkiadás (s ezen belül a lexikonkiadás) felgyorsulása a 90-es években és az internet mindennapi munkaeszközzé válása után biztosan állíthatjuk, hogy napjaink tanulói és fiatal felnőttjei számára nem az jelenti a gondot, hogyha egy-egy évszámot vagy nevet nem tudnak, hanem az, hogy a percek alatt megszerezhető bőséges információkat hogyan kezeljék, szelektálják, miként vessék kritika alá. Szabolcs Ottó álláspontja abban is igazolódott, hogy a tudomány fejlődése, az új aspektusok megjelenése, illetve a politikai élet változása a „kevésbé fontos, de a művelt emberre jellemző információk” körét bizony meglehetősen átrendezte, így „jobban járt” az, aki a másodlagos tények közül kevesebbet „vágott be”, viszont nyitott maradt a többféle forrásból merítő tájékozódás iránt.

Szabolcs Ottó másik nagy témája a hetvenes években az új típusú források, új eszközök népszerűsítése. Ez részben intellektuális munka: annak bizonyítása, hogy a hagyományos szöveggyűjtemények mellett miért érnek olykor többet – hiszen szándékolatlan üzenetet is közvetítenek – a fényképek, múzeumi tárgyak, régi újságok, épületek stb. Másrészt szervezőmunka: azaz az iskolákkal hagyományosan kevéssé foglalkozó szakemberek – térképészek, újságírók, tévések, könyvtárosok, muzeológusok és a történelemtanárok – közötti párbeszéd kialakítása. E munka legnagyobb hozadéka az iskolai térképek új nemzedékének megjelenése és a múzeumpedagógia intenzív elterjedése. A kortársak talán nem így értelmezték, de itt ismét oktatáspolitikáról van szó. Arról, hogy az egy tankönyv-egy olvasókönyv világával szemben nemcsak a tömegkommunikáció, hanem az iskola, a történelemtanítás is kinyithatja a világot. A térképnek, a fényképnek, a filmnek ugyanis nemcsak az a sajátossága – amelyre már utaltunk –, hogy az „elkészítők” szándékától független üzenetet is hordoz, hanem az is, hogy a tanügyigazgatás sem képes szabályozni ezek üzenetét. (Pontosabban az „üzenet” kevésbé szabályozható, mint a tankönyveké, szöveggyűjteményeké.) Azaz a „tények beszélnek” s nem az interpretáló.

A nyolcvanas évekbeli írások egy-egy korábbi elv túlhajtására figyelmeztetnek, s ezzel Szabolcs Ottó sajátos egyensúlyt teremt. Ebben az évtizedben a történelemtanítás lényegi üzenete a történelem „kemény” – statisztikai, demográfiai, szociológiai jellegű – megközelítésében volt tetten érhető. Szabolcs ezzel szemben ismét hangoztatni kezdi a „puhaságot”, az élményszerűséget, a tanulói intuíciót. Az előző évtizedek üzenete az volt, hogy a tanár csak szervezője az ismeretáramlásnak, döntő a technika. Szabolcs Ottó a tanári szóbeliség rehabilitációját hangsúlyozza. Paradox módon még az a felismerés is idetartozik, hogy a videó és a számítógép megjelenése nem egyszerűen „folytatása” a korábbi információs forradalomnak, hanem az interaktivitás lehetőségét is hordozza. A nyolcvanas évek írásai éppen azért korszerűek, mert kifejezik a tudományos-technikai forradalom iránti egészséges értelmiségi kételyeket, és egyensúlyokat teremtenek az az előtti, alatti és az utáni világ módszerei között.

A kilencvenes évek írásaiban jelenik meg legnyíltabban az oktatáspolitika. Szabolcs kiáll amellett, hogy a történelmet – elejétől a végéig – továbbra is kétszer – két különböző absztrakciós szinten – kell tanítani, s ezzel az álláspontjával szoros összefüggésben kiáll a 4 + 4 + 4-es iskolastruktúra mellett. A NAT egész koncepcióját ellenzi, de nem lenne igazi történész, ha nem kezdene töprengeni azon, mi a teendő, ha mégis bevezetik. Válasza koherens a korábbi két évtized válaszaival: ha bekövetkezik a történelem óraszámának radikális csonkolása – „a történelemtanítás Trianonja” –, akkor sem szabad feladni az elemző történelemtanítás koncepcióját, inkább a tényanyagból, sőt a totalitás igényéből kell engedni. Másik válasza, hogy a történelemtanároknak fel kell vállalniuk az Ember és társadalom műveltségterület többi tárgyának tanítását is, hiszen ezzel annak a régi követelménynek is eleget tesznek, hogy a

történelemtanítás interdiszciplináris, illetve multidiszciplináris megközelítésű legyen.

Nyilvánvaló, hogy az utóbbi probléma nem hidalható át szavakkal és intellektuálisan, ha a NAT és nyomában a helyi tantervek azt követelik meg, hogy „önálló logikák” szerint tanítsanak az iskolákban 3-4 szétaprózott társadalomtudományi tantárgyat. Ez semmiképpen sem lesz egyenértékű azzal, mintha egy színvonalas, elemző történelemoktatás keretében lenne szó akár az alkotmányról, akár a modern gazdaságról. Az „Ember és társadalom” virtuális egysége nem pótolhatja a dolgok szaktudományosan legitim történeti egységét.

Ha elfogadjuk Szabolcs Ottó elmúlt huszonöt évben született munkáinak érvelését, abból egyetlen megoldás következhet: az Ember és társadalom műveltségköreit egyetlen – történeti logikájú, de multidiszciplináris szemléletmódú és anyagválogatású – tantárgynak kell „teljesítenie”. A más irányú képzések, a befektetett tanári és szakértői munka csak abban az esetben hasznosul, ha ténylegesen adottak lesznek a „multidiszciplinaritás” szubjektív és objektív feltételei.

SZABOLCS OTTÓ: Történelempedagógiai írások. Budapest, 1999, ELTE, MTT, 171 p.

Nagy Péter Tibor